

Ljiljana Dobrovšak

KRATKI PREGLED POVIJESTI ŽIDOVA U HRVATSKOM DIJELU ISTRE

U radu autorica daje kratki pregled povijesti Židova u Istri od njihove prve pojave u antici pa sve do suvremenog doba. Prateći povijesne dokumente koji govore o prisutnosti Židova u istarskim gradovima (Poreč, Pula, Rovinj...) u srednjem i novom vijeku, pa cijelo 19. i 20. stoljeće, autorica zaključuje da istarske židovske zajednice nisu nikada dosegle organizaciju, brojnost i djelovanje kao što su to židovske zajednice u ostalom dijelu Hrvatske, ali istarski su se Židovi ipak, osobito oni s kraja 19. i početka 20. stoljeća uklopili u istarsko društvo i postali dio istarske povijesti.

Ključne riječi: Židovi, Istra

A SHORT OVERVIEW OF THE HISTORY OF JEWS IN THE CROATIAN PART OF ISTRIA

The paper presents a short overview of the history of the Jewish community in Istria since their first appearance in Antiquity until the modern times. Investigating those historical documents which give some testimony regarding Jews and their presence in Istria (Poreč, Pula, Rovinj) in the middle ages, the early modern times, as well as the nineteenth and the twentieth centuries, the author concludes that Istrian Jewish communities have never reached a level of organization of their counterparts in other parts of Croatia. Nevertheless, Istrian Jews, and especially those at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries, have assimilated into Istrian society and become a part of Istrian history.

Key words: Jews, Istria

UVOD

O povijesti Židova u Istri uglavnom saznajemo iz radova talijanskih i slovenskih autora. Za hrvatske autore očito ta tema nije bila zanimljiva, izuzev u novije vrijeme povjesničara Darka Dukovskog koji više piše o Židovima u Istri između dvaju svjetskih ratova pa se zbog toga vrlo malo o Židovima u Istri zna iz ranijeg razdoblja (od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća). Budući da postoje brojne talijanske studije, kao i bogata arhivska građa o njima, možda će se u budućnosti naći povjesničar koji će se pozabaviti i tom temom te na taj način nam približiti jedan vid istarske prošlosti.

ŽIDOV I ZA ANTIKE I SREDNJEG VIJEKA U ISTRI

Naseljavanje Židova na tlo Hrvatske izravna je posljedica raseljavanja iz stare domovine i dio je židovske povijesti u dijaspori. Na tlu današnje Hrvatske Židovi se pojavljuju već u trećem stoljeću.¹ Ne zna se točno kada su Židovi počeli pristizati na tlo Istre,² ali sigurni arheološki dokazi (židovski nadgrobni spomenik s rimskim natpisom u Puli koji su podigli helenizirani Židovi majci “štovateljici židovske vjere”) o njihovoj prisutnosti postoje još od vremena širenja vlasti Rimljana u Istri, po nekima čak iz 2./3. stoljeća.³ Dovodeći Židove kao robove i vješte zanatlije na Jadran, Rimljani uglavnom nisu sprječavali njihovo kretanje i naseljavanje sve do 324. godine kada je Rim prihvatio kršćanstvo kao državnu religiju.⁴

Nakon toga nema zabilježene prisutnosti Židova u Istri, sve do 10. stoljeća. U to vrijeme cvala je trgovina robovima na mletačkim, istarskim i dalmatinskim obalama. Čini se da je središte te trgovine bilo u Puli, a ponajviše su se njome bavili Židovi. Očito je da su iz tog vremena i prve vijesti o Židovima u tom dijelu Istre. Mlečani su pokušavali zabraniti prodaju robova, ali nisu uspjeli. U lipnju 960. za dužda Petra Kandijana IV. (959. – 976.) održana je mletačka sinoda koja je ponovila zabranu trgovanja kao i primanja robova i trgovaca Židova na mletačke lađe pod prijetnjom izopćenja iz Crkve.⁵ U zabrani se spominju robovi iz Istre i Dalmacije, a kao posrednici takve trgovine

1 Slavko GOLDSTEIN, “Domovina, ili dijaspora?”, u: ISTI (ur.), *Katalog izložbe: Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb 1988., str. 10.

2 Vjekoslav SPINČIĆ, *Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924., str. 260. Pod Istrom se u različito doba razumijevao različiti opseg teritorija. Često se k njoj pribraja i Trst s okolicom sve do Timava. Nekada se tako zvala samo zapadna obala istarskog poluotoka. Najobičnije se pod Istrom uzimalo ono zemljište koje se proteže od zapadne obale poluotoka do rječice Raše, dok se zemljište koje se proteže prema istoku, zajedno s kvarnerskim otocima, zvalo Liburnija. U zadnje vrijeme pod Istrom se podrazumijevao poluotok koji se pomalja u more između Tršćanskog i Riječkog, odnosno Kvarnerskog zaljeva te kvarnerski otoci Krk s obližnjim malim otočićima Sv. Marko, Prvić, Cres i Lošinj s manjima Sv. Petar-Ilovik, Susak, Unije, Zečjak i Srakane.

3 Gjuro Stjepan DEŽELIĆ, “Židovi u Hrvatskoj”, *Dragoljub ili Upisnik kalendar*, za godinu 1905., tečaj XLII., Zagreb 1905., str. 23; Darko DUKOVSKI, “Židovi”, *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2005., str. 923; Julije DIAMANT, “Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj”, *Jevrejski almanah* za 5686., 1925-1926., I. godište, Vršac 1925., str. 128.

4 S. GOLDSTEIN (ur.), *Katalog izložbe: Židovi...*, str. 14.

5 Dane GRUBER, *Povijest Istre*, Zagreb 1924., str. 45-46.

navode se Židovi, ali se jasno ne razbire iz kojih su zemalja bili ti Židovi.⁶ Od početaka 10. stoljeća postupno je jačao pritisak na Židove u europskom kršćanskom društvu, a kulminirao je križarskim ratovima koji su doveli do pogroma Židova pa u pozadini toga dolazi i do nestanka Židova na ovim prostorima. Iako je papa Kalisto II. u 12. stoljeću svojom bulom *Constitutio pro Judaeis* garantirao Židovima slobodu vjeroispovijesti, na Trećem, odnosno Četvrtom lateranskom koncilu 1179. i 1215. otvoreno se iskazuje nesnošljivost prema Židovima, jer im se nameće nošenje raznih obilježja koja ih na prvi pogled na ulici razlikuju od nežidova. Od tih lateranskih koncila Židovi se tretiraju kao nevjernici, ograničava im se sloboda i onemogućen im je pristup u javne službe.⁷ Nakon toga podvrgnuti su oštrim ograničenjima gospodarskoga djelovanja i prisiljavani su da se bave isključivo kreditnim poslovima. Tako su u kreditiranju Židovi preuzeli jednu od važnijih uloga u sjevernoj Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj i Italiji. Bili su dragocjeni kao izvor sitnih zajmova za gradsku sirotinju u doba nestašica i uvijek kao izvor kredita svjetovnim dostojanstvenicima, od kojih su potom dobivali jamstva za sigurnost osoba i imovine. Od 13. stoljeća i kasnije odlučeno je da moraju stanovati u zasebnim gradskim četvrtima, koja će se kasnije prozvati geta. Istovremeno s papom Grgurom IX. počinje djelovanje inkvizicije. Sve su češće optuživani za obredna umorstva, krvne delikte, oskrvuće hostija i trovanje bunara, što dovodi do novih progona.⁸

Istra je u to vrijeme brzo mijenjala gospodare, prvo je bila markgrofovija pod upravom franačkih vazala, podređena bavarskom vojvodstvu, a onda je nakon niza promjena feudalnih gospodara, odcijepljena od Bavarske i pripojena vojvodstvu Koruške. Sredinom 11. stoljeća Istra postaje zasebna margrofovija, koju njemački carevi daju u nasljedni feud raznim velikaškim obiteljima.⁹ U 12. su stoljeću porečki biskupi dali u leno Pazinsku grofoviju, kao zasebnu jedinicu, grofovima Goričkim, a godine 1209. akvilejski je patrijarh dobio od njemačkih careva Istarsku margrofoviju kao feud Akvilejske crkve. Taj je status Istra zadržala sve do 1420. godine, a Pazinska je grofovija ostala kao izdvojeni teritorij. Tijekom 12. stoljeća istarski se gradovi bogate obrtom i pomorskom trgovinom i sve više oslobađaju feudalne vlasti, što dovodi do formiranja gradskih komuna. Jačanje istarskih gradova dovodi do sukoba s Venecijom. Kopar, Izola i Pula ustaju 1145. protiv Venecije, ali su poraženi. Četiri godine kasnije Pula se ponovno pobunila protiv Venecije, ali je zajedno sa svojim saveznicima – Rovinjem, Porečem i Umagom – bila prisiljena potpisati mir i potvrditi vjernost Veneciji. Mirom poslije rata 1243. Pula se morala obvezati da će primiti Mlečanina za načelnika i da bez dopuštenja Venecije neće obnoviti svoje zidine. Kada je u 13. st. vlast patrijarha oslabila, gradovi su se, smatrajući Mlečane manjom opasnošću, redom predavali Veneciji – Poreč 1267., Umag 1269., Novigrad 1270., Sveti Lovreč 1271., Motovun 1278., Kopar 1279., Piran i Rovinj 1283. godine. Djelujući najčešće kao saveznik i zaštitnik primorskih gradova, ali i ratujući s nekima od njih, Venecija je postupno zavladała cijelim obalnim pojasom zapadne Istre i prostorom do Plomina na istočnoj obali poluotoka.¹⁰

6 DEŽELIĆ, "Židovi u Hrvatskoj...", str. 24.

7 Duško KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splita*, Split 1971., str. 14.

8 Ivo GOLDSTEIN, "Židovi i križarski ratovi", *Novi Omanut*, br. 3-4., Zagreb, srpanj 1994., str. 1-2; KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splita...*, str. 14.

9 Zvane ČRNJA – Miroslav BERTOŠA (ur.), *Knjiga o Istri*, grupa autora, Školska knjiga, Zagreb 1968., str. 16-20.

10 *Isto*, str. 20-21.

U međuvremenu su Pazinsku grofoviju, krajem 14. stoljeća, naslijedili Habsburgovci, pod čiju je vlast došla i istočna obala Istre. Na taj je način Istra bila podijeljena između austrijsko-germanske i mletačko-romanske upravno političke vlasti. Upravni centar mletačke Istre bio je Kopar, a Pazin je ostao središtem habsburškoga posjeda u Istri.¹¹ U središnjem dijelu Istre koji se nalazio pod Habsburgovcima bilo je u potpunosti onemogućeno doseljavanje Židova jer je Maksimilijan 1496. – 1497. na zahtjev staleža protjerao sve Židove iz habsburških pokrajina (Štajerske, Koruške ili Kranjske). Tada su prestale postojati židovske zajednice na tom dijelu Monarhije sve do kraja 18. stoljeća, s izuzetkom židovske zajednice u Trstu i onih koji su se nalazili u Gorici.¹²

Mletačka je Republika cijenila Židove, imajući u vidu njihovu ulogu u trgovini i prometu i korist koju je otuda Republika imala te ih je poticala da trguju u primorskim gradovima.¹³ Na samom početku 13. stoljeća u istarskim se gradovima pod Venecijom zahvaljujući pomorskoj, ali i kopненоj trgovini pojavio kapital.¹⁴ Potkraj 14. stoljeća uslijedila je nova seoba Židova prema sjevernoj Italiji, ali i Istri, i to nakon velikih pogroma i masakra kojima su bili izloženi u Franačkoj, Bavarskoj i Austriji te nakon optužaba da su prijenosnici “crne kuge” (1348. – 1349.).¹⁵ Tada ponovno nalazimo Židove u Istri koji se bave uglavnom mjenjačkim (lihvarskim) poslovima, i to u naseljima na najsjevernijem dijelu poluotoka, Kopru (1386.) i Piranu (1390.).¹⁶ Razdoblje 14. i 15. stoljeća era je novih progona Židova gotovo u svim kršćanskim državama, dok u Mletačkoj Republici tih progona i nije bilo, jer sama Republika nije podržavala progone i sprječavala ih je i kažnjavala svaku nepravdu učinjenu židovskoj manjini.¹⁷ Budući da ih nije protjerivala s teritorija Republike, nego je poticala njihovu aktivnost na trgovačkom polju, od početka 15. stoljeća djelatnost Židova zabilježena je u Izoli (1421.), Piranu, Cresu, Kopru, Umagu (1429.) Poreču (1440.), Miljama, Rovinju, Puli (1427.), dok su Trst i Rijeka najsnažnija mjesta njihova okupljanja.¹⁸ S obzirom na njihovo podrijetlo tada su istarska mjesta naseljavali u većini aškenaski Židovi iz Njemačke.¹⁹ Židovi su sve više dolazili u Istru da bi osnivali pravno utemeljene bankarske poslovnice pod nadzorom mletačkih vlasti. Dolazak Židova nije bio ograničen, mogli su se naseljavati koliko su htjeli. Tek od druge polovice 15. stoljeća financijska djelatnost Židova u Istri počela se smanjivati zbog protužidovske propagande pojedinaca franjevaca.²⁰ Što se tiče institucije koja se brinula o Židovima u Mletačkoj Republici ona se zvala Inquisitoriato sopra gli Ebrei, ona je bila

11 *Isto*, str. 23-32.

12 Fülöp GRÜNWARD, “Mušul Fium, Jevrejin sa Rijeke”, *Jevrejski almanah*, 1959.-1960., Beograd 1960., str. 54; Janez PERŠIČ, “Židje v poznosrednjeveški Beneški Istri”, *Slovensko morje in zaledje*, leto VII., št. 6-7., Koper 1984., str. 39-68.

13 Ljubomir St. KOSIER, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije – Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd – Zagreb 1936., str. 42.

14 Darko DAROVEC, *Pregled istarske povijesti*, Pula 1996., str. 47.

15 Miroslav BERTOŠA, *Istra između zbilje i fikcije*, Matica hrvatska, Zagreb 1993., str. 104.

16 S. GOLDSTEIN (ur.), *Katalog izložbe: Židovi...*, str. 27; Maren FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb 2000., str. 77.

17 KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splitske...*, str. 23.

18 BERTOŠA, *Istra između zbilje...*, str. 104.

19 Dean KRMAC, “La presenza ebraica in Istria”, *Studia Iustinopolitana*, revija osrednje knjižnice Srečka Vilharja, Koper, Numerus 1, Koper 2008., str. 88.

20 FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu...*, str. 81.

njihova zaštita, ali i glavna kontrola. Ograničenja koja je izdavala i koja su postojala (kao nošenje posebne odjeće) ticala su se uglavnom njemačkih Židova (Tedeschia ili Aškenaza), dok se slični propisi prema istočnim Židovima, Levantinima i španjolskim doseljenicima, Ponentinima, nisu u većini slučajeva strože provodila.²¹

Prve vijesti o Židovima u Istri u tom razdoblju potječu iz sredine 15. stoljeća, i to iz Poreča. Prvi imenom poznati porečki Židov bio je Jakov koji se 1450. preselio u Kopar kada je s koparskom komunom sklopio ugovor o osnivanju bankarske poslovnice. Među koparskim Židovima Jakov se spominje 1440. kao "Jakov iz Poreča". Očito je u Poreču živio do 1450., no ne znamo kada se u Poreč doselio, ali je to bilo prije 1440. godine. Nekoliko desetljeća kasnije 1481. porečka komuna daje nekom "Mojzesu" na raspolaganje zemljište za groblje koje su "prethodnih godina imali drugi Židovi". Iste godine je "Židov Mariano", kao posrednik nekih piranskih novčara, posuđivao novac žiteljima Poreča, a zaloge nosio na čuvanje u Piran.²² Zbog toga je nekoliko godina kasnije 1486. mletački podestat na temelju izvješća komunalnih cattavera na sjednici Vijeća u svibnju donio odluku da raskida ugovor sa "Židovom Marianom".²³ U travnju je 1486. porečka komuna zaključila s novopridošlim Židovom Mojzesom Tedeschi (u latinskom Moysis Alemennus) ugovor o otvaranju bankarske poslovnice s kamatom od samo 20%. Odlukom Vijeća izglasan je ne samo njegov izbor za bankara već je reguliran i status članova male porečke židovske zajednice. Osim Moysesa Alemannusa nijedan Židovu u Poreču nije se smio baviti lihvaranjem, no na određenim mjestima u gradu mogli su osnivati trgovine. Osim zabrane kupovanja vina, u svemu su bili "izjednačeni s ostalim građanima". Židovska Banco di Parenzo dobila je dopuštenje da obavlja novčarske poslove i na onom dijelu mletačke Istre gdje nema banaka.²⁴ Zbog toga se vrlo često isti Židovi susreću u nekoliko istarskih gradova, u jednom su naseljeni, a u drugima posluju. U iskapanjima u Poreču 1830. otkriveno je groblje za koje je dio povjesničara pretpostavio da se radi o židovskom groblju te da je u Poreču postojao geto koji se nalazio u predjelu između Poreča i ulice Grisie. Povjesničar Angelini dodaje još da su na ulazu u geto postojala vrata zvana "Barbuti" te da je taj izraz preuzet od Židova koji su jedini u to vrijeme nosili brade.²⁵

U Puli Židove nalazimo u dokumentima iz 15. stoljeća, i to njemačke židovske novčare.²⁶ Prvi koji se spominje u dokumentima u Puli je Comparino di Ganhousen 1427. godine. Bio je pozajmljivač novca i surađivao je sa Židovima Samuelom i Ionom te je trgovački bio povezan sa Salomonom iz Trsta.²⁷ Na otoku Cresu Jeremija, sin Salomona Riciarda, otvorio je banku 1577. nakon što je tamo zatvorena Monte di Pietá, međutim možemo pretpostaviti da su Židovi tu bili nastanjeni i prije te godine.²⁸ U Umagu su Židovi imali banku već u 15. stoljeću jer oblast u Veneciji 1429. šalje

21 KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splita...*, str. 25.

22 FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu...*, str. 81.

23 BERTOŠA, *Istra između zbilje...*, str. 105.

24 FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu...*, str. 81; BERTOŠA, *Istra između zbilje...*, str. 106.

25 KRMAC, "La presenza ebraica...", str. 98.

26 FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu...*, str. 81.

27 <http://www.istrianet.org/istria/religion/history/hebrews-eng.htm> 16.6.2008., tekst Graziella Semacchi Gliubich, "Hebrew Presence in Istria"; PERŠIĆ, "Židje v poznosrednjeveški Beneški Istri...", str. 63.

28 Alfonso ORLINI, "Ebrei e glagolitics a Cherso", *Atti e memorie*, vol. 16, Venezia 1968., str. 201.

podestatima istarskih komuna pa tako i Umaga pismo u kojem navodi upute za nadzor nad poslovanjem židovskih banaka. U Umagu su Židovi bili i u 16. stoljeću, a dokaz o tome je i odredba iz 1559. koja im zabranjuje posjedovanje nekretnina.²⁹

Židovi su se pojavili i u Rovinju, ali ne zna se točno kada zbog nedostataka dokumenata koji govore o njima. Pretpostavlja se da su se u Rovinju prvi Židovi pojavili između 1286. i 1380. kada su brojni toskanski gibelini emigrirali u Trst, Kopar, Izolu, Piran, Poreč, pa tako i u Rovinj.³⁰ Prvi pisani dokument o postojanju Židova u Rovinju potječe iz 1570. godine i radi se o jednoj zakonskoj odredbi kojom mletački gradonačelnik odobrava izvjesne privilegije.³¹ U Rovinju su ujedno bili vjerojatno i zadnji Židovi srednjovjekovnog podrijetla u Istri. Zadnji izvještaj o njima iz tog razdoblja nalazi se u vizitacijama novigradskog biskupa Giacoma Filippa Tommasinia (1595. – 1655., novigradski biskup od 1641. do 1655.) koji 1647. u svom djelu *Commentari storico geografici della provincia dell' Istria* piše da u Rovinju postoji “židovska kuća” i da u njoj stanuju braća “signori Abram, e Lucio Stella, il primo molto virtuoso e versato nella poesia, l'altro nei negozi, molto quivi amati per la loro modestia e civile trattamento, portando molto utile a quei terrazzani.”³² Njihova kuća bila je u dijelu grada između Grisie i Porečke ulice.³³ Sačuvao se i podatak da u travnju 1694. “tridesetdvo godišnjak obavlja novčarske poslove i na onom dijelu mletačke Istre gdje nema banaka.” Židov Abram, sin se Salomona i Benedette Ancona “krstio u Rovinju i nastavio živjeti dalje kao katolik pod imenom Giovanni Maria Grimani.” U Rovinju je živio do svoje smrti 1742. godine.³⁴ U prvoj polovici 18. st. Židovi definitivno nestaju iz Rovinja.³⁵ Očito je da se broj Židova u tom razdoblju u hrvatskom dijelu Istre može ograničiti na individualno-obiteljsko prisustvo Židova, odnosno na dvije do tri obitelji koje se bave lihvarskim poslovima te o većim zajednicama nema ni govora. Ipak ti židovski feneratori nesumnjivo su vitalniji dio istarskog društva jer su sve do kraja 17. stoljeća po mjestima zapadnoistarske obale razvili značajne novčarske poslove i time pridonosili ne samo napretku komuna u mletačkoj Istri već i pojedinih obitelji.³⁶

ŽIDOVU U ISTRI OD 17. DO POČETKA 20. STOLJEĆA

Smanjenje pa i nestanak Židova u većem dijelu Istre u tome razdoblju uzrokovale su stalne pojave kuge, malarije, provale Turaka, rat između Venecije i Austrije 1508. do 1523. godine, Uskočki rat od 1615. do 1618., ali i ograničavajući mletački zakoni (zabrana obavljanja novčarskih poslova u mletačkom dijelu Istre). Posljedice tih čimbenika bile su teške i dugotrajne i odrazile su se u Istri i na političkoj i gospodarskoj

29 FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu...*, str. 81; PERŠIČ, “Židje v poznosrednjeveški Beneški Istri...”, str. 63.

30 Rita MORETTI, “La presenza Ebraica a Rovigno in epoca veneta”, *Atti, Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, vol. XXIII, Trieste – Rovigno 1993., str. 472.

31 *Isto*, str. 474.

32 KRMAC, “La presenza ebraica...”, str. 98.

33 MORETTI, “La presenza Ebraica a Rovigno...”, str. 474.

34 BERTOŠA, *Istra između zbilje...*, str. 106; MORETTI, “La presenza Ebraica a Rovigno...”, str. 476.

35 *Isto*, str. 479-480.

36 BERTOŠA, *Istra između zbilje...*, str. 106-107.

razini, ali i na populacijskoj krizi. U Istri je tada došlo do naglog opadanja stanovništva.³⁷ Potkraj tog razdoblja (1649.) Venecija je popisala stanovništvo i prema tom je popisu Istra imala 51.692 stanovnika, od toga mletački dio 49.332, a Pazinska grofovija samo 2.360 stanovnika. Na opustjela su područja i Venecija i Pazinska grofovija nastojale privući nove stanovnike, ali ne i Židove.³⁸ Do kraja 17. i prve polovice 18. stoljeća došlo je do potpunog nestanka Židova u mletačkoj Istri, jer su za nju počela vrijediti ograničenja prema Židovima koja su se donosila u Veneciji. Osobito je rigorozan bio zakon "Prava i dužnosti Židova" koji je 1737./38. mletački dužd Alvis Pisani donio i koji je regulirao pravni položaj Židova u Mletačkoj Republici.³⁹ One židovske obitelji koje su stanovale u Istri preselile su se u habsburške gradove i sjevernu Italiju (Rijeku, Goricu, Padovu, Furlaniju i Veneto), a o njima nam govore njihova prezimena koja vuku istarsko podrijetlo, kao primjerice Parenzo, Coeni Pirani, Muggia itd. Dio istarskih Židova preselio se u Trst gdje se priključio stvaranju tršćanske židovske zajednice.⁴⁰ Ni Mletačku Republiku u 18. stoljeću nije mimoišlo opadanje židovskog stanovništva. Budući da je Venecija ekonomski počela propadati, smanjivao se i broj Židova u Veneciji, mnogi su se selili u bogatije gradove, Hamburg, London i Amsterdam.⁴¹ Židovi će se ponovno pojaviti u Istri, ali tek u drugoj polovici 19. stoljeća.

Poslije pada Venecije (1797.) u Istri se mijenjanju vlasti – austrijska (do 1805.), francuska (1805. – 1813.) te ponovno austrijska (1813. – 1918.). Austrijska je vlada 1813. proglasila Ilirske provincije svojima i tako je čitava Istra ostala pod Austrijom. Otoci Krk, Cres i Lošinj, priključeni su Riječkom okružju, koje je zajedno s okružjem Trst i okružjem Gorica sačinjavalo "Primorje", kasnije nazvao Austrijsko primorje/Österreichisches Küstenland. Došavši u Istru, Austrija je ukinula francusko zakonodavstvo, uvela je građanski zakonik i propisala talijanski jezik kao službeni.⁴² U nekim zemljama Austrijske Monarhije bio je povoljan položaj Židova, kao primjerice u Trstu u kojem je bio i više nego povoljan, dok su u nizu pokrajina te države, pa i Istri bili na snazi austrijski zakoni koji su ograničavali doseljavanje Židova, ali i trgovanje.

Prema istraživanjima bečke vlade za napoleonske vladavine, ali i poslije, sve do druge polovice 19. stoljeća nije zabilježena prisutnost Židova u hrvatskom dijelu Istre, o čemu nam svjedoči i prvi službeni popis Monarhije 1857. godine. Postoje neki raniji popisi, kao što je popis stanovništva iz 1846. godine koji je u Istri zabilježio 134.455 Hrvata, 60.040 Talijana, 31.995 Slovenaca, 1.555 "Ćiribiraca" i 40 Židova. Ne navodi se gdje su bili nastanjeni ti Židovi.⁴³

37 ČRNJA – BERTOŠA (ur.), *Knjiga o Istri...*, str. 23-32; Miroslav BERTOŠA, "Društvene strukture u Istri 16.-18. stoljeća", u: Mirjana GROSS (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, Zagreb 1981., str. 127-132.

38 ČRNJA – BERTOŠA (ur.), *Knjiga o Istri...*, str. 23-32.

39 Ljubomir St. KOSIER, *Jevreji u trgovini Jugoslavije i Bugarske*, Zagreb – Beograd – Ljubljana 1930., str. 17.

40 <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=368&letter=I> 16.6.2008. članak Gottharda Deutscha i Vittorea Castiglione, "Istria"; Lois C. DUBIN, *The Port Jews of Habsburg Trieste*, Stanford University Press, Stanford California 1999.

41 KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splita...*, str. 57-59.

42 ČRNJA – BERTOŠA (ur.), *Knjiga o Istri...*, str. 32-35.

43 Nevio ŠETIĆ, *Istra između tradicionalnog i modernog*, Naša Sloga, Pazin 1997., str. 29; Dušan TUMPIĆ, *Hrvatska Istra*, Zagreb 1993., str. 48. To su podaci iz Czoeringove etničke popisne ankete.

Otežano doseljavanje Židova u Istri bilo je sve do 1867. godine kada je Austrijski temeljni državni zakon od 21. prosinca otvorio vrata zakonskom proglašenju građanske ravnopravnosti Židova u Austrijskoj Monarhiji pa s time i Istre.⁴⁴ Koliko je do tada naseljavanje Židova bilo otežavajuće, govori i popis iz 1857. godine. Prema njemu u cijelom je Primorju/Österreichisches Küstenland 1857. godine bilo nastanjeno 3.713 Židova, od čega je 3.301 živjelo u okružju Trst, 411 u Goričkom okrugu i samo jedan u Istri, i to u Kopru (Capodistria).⁴⁵ Nekoliko godina poslije u Istri je došlo do povećanja broja Židova jer ih je 1869. bilo 29, međutim opet su svi oni zabilježeni u Kopru.⁴⁶ Prema statističkim izvorima krajem 19. stoljeća u Istri je bilo 1880. godine 171 Židov ili 0,06%, a 1890. njih 229 ili 0,07% i godine 1900. ih je bilo 285 ili 0,08% ukupnog broja istarskih stanovnika.⁴⁷

Broj Židova u Istri u od 1857. do 1910.⁴⁸

godina	Židovi	Ukupno stanovništvo	Postotak
1857.	1	234.872	0,00
1869.	29	254.905	0,01
1880.	171	292.006	0,06
1890.	176	317.610	0,06
1900.	285	345.050	0,08
1910.	677	404.309	0,17

Ti Židovi uglavnom su se bavili trgovačkom djelatnošću. Od primorskih gradova Židovi su bili najbrojniji u Trstu i okolici. U istarske se gradove prema popisima počinju doseljivati nakon 1870. ili 1880. godine⁴⁹ pa ih je tako u Rovinju 1890. bilo 16 ili 0,16% u odnosu na ukupno stanovništvo grada i 1900. godine njih 20 ili 0,19%.⁵⁰ Godine 1900. od ukupno 285 Židova u Istri 20 ih je živjelo u Rovinju, 14 u Poreču, 10 u Kopru i 112 u Puli, gdje je ubrzo i osnovana općina (1903.). Očito je da židovska općina u Puli nije bila dugog vijeka jer se poslije spominje samo općina u Opatiji.

Druga polovica 19. stoljeća te razdoblje do Prvog svjetskog rata protekli su u Istri u znaku borbe za nacionalnu i političku jednakopravnost hrvatskog i slovenskog

44 Mirjana GROSS – Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., str. 419.

45 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien 1859., str. 128-133.

46 KRMAC, “La presenza ebraica...”, str. 101.

47 KOSIER, *Jevreji u Jugoslaviji...*, str. 86.

48 KRMAC, “La presenza ebraica...”, str. 101.

49 Amir MUZUR, “O ulozi židovskih ideja i židovskog kapitala u stvaranju Opatije”, *Ha-kol*, br.67-68, studeni, Zagreb 2000., str. 17; Teodoro MORGANI (*Židovi Rijeke i Opatije 1441.-1945.*, Rijeka 2006., str. 123) tvrdi da su se prvi Židovi doselili u Opatiju 1892., dok Muzur smatra da su došli 1884., kada je u Opatiji mađarski Židov Albert Steiner (kasnije Szemere) otvorio ordinaciju.

50 KOSIER, *Jevreji u Jugoslaviji...*, str. 87.

stanovništva u odnosu na talijansko. Austrijskoj je upravi odgovarao takav razvoj događaja jer su se na taj način zamagljivali problemi i prikrivala prava slika germanske dominacije. Hrvatsko je stanovništvo bilo pretežno ruralno i, osim dijela svećenstva hrvatske nacionalnosti, slabo obrazovano, a gradsko je stanovništvo bilo pretežno talijansko. Odnosi u Istarskom saboru, zahvaljujući izbornom zakonu, pogodovali su Talijanima.⁵¹ Socijalna struktura stanovništva Istre početkom 20. stoljeća vrlo brzo se mijenjala. Gospodarska zaostalost, za koju je vezana i ona društvena, osnovna je značajka Istre s početka 20. stoljeća. Istarsko je stanovništvo bez obzira na nacionalno opredjeljenje početkom 20. stoljeća do Prvog svjetskog rata zbog posla migriralo poglavito u Trst, koji je bio glavna luka Monarhije i davao dovoljno posla svima koji su dolazili.⁵²

Židovi su krajem 19. stoljeća i u prvoj polovici 20. st. u Istri, kao i u drugim dijelovima Europe, osjetili ili iskusili život društvene elite, ali i život marginalaca. Do početka Prvog svjetskog rata Židovi su se uključili u sve istarske društvene slojeve. Uglavnom mirno u Istri će živjeti do tridesetih godina 20. stoljeća kada dolazi do njihova sustavna progona od sitnograđanskih slojeva. Židovi, što se tiče same organizacije u Istri, nisu imali općine (izuzev Pule, 1903. osnovana, ne zna se kada je prestala djelovati), već su se središta njihova društvena života nalazila u Opatiji, Rijeci i Trstu i tamo su oblikovali specifične zajednice koje su uspjevale postojati usporedno i djelomice izdvojeno od ostalih društvenih čimbenika.⁵³ Nakon što je izglasan zakon od 21. ožujka 1890. O vanjsko pravnim okolnostima izraelitskih religijskih zajednica koji je regulirao status i organizaciju židovske vjerske zajednice⁵⁴, Austrija je odredila da Židovi iz Istre potpadaju pod Židovsku zajednicu u Trstu.⁵⁵

Proces prilagodbe Židova u istarsko društvo započet je potkraj 19. stoljeća i tekao je prirodno. Oni su živjeli poput većine građana i ni po čemu se nisu razlikovali od ostalih. Mnogi se među njima vjerski nisu opredjeljivali ili su prelazili na katoličku vjeru da bi se što više približili načinu života svojega šireg okružja. Nakon 1877. i mogućnosti sklapanja mješovitih brakova, i to je jedna od opcija kojom se koriste Židovi u Istri da bi se brže asimilirali, pa se djeca koja su rođena u takvim brakovima u Istri između dvaju svjetskih ratova i više nisu osjećala Židovima. Usporedno s tim ostvaruju uspješne karijere u državnim službama kao činovnici, suci, odvjetnici, pisari, vojnici, učitelji i slično. Zbog jezičnog izbora, ali i teritorija s kojeg dolaze, u većini slučajeva sudjeluju u procesima talijanske nacionalne integracije (ako su s talijanskog prostora biraju talijansku naciju, ako s prostora Monarhije, njemačku ili mađarsku, op. a.).⁵⁶ U razdoblju od 1900.

51 ČRNJA – BERTOŠA (ur.), *Knjiga o Istri...*, str. 35-46.

52 Darko DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*, Pula 1997., str. 9 i 14.

53 Isto, str. 82; ISTI, "Židovi u Istri između dva svjetska rata", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29, br. 1, Zagreb 1997., str. 78.

54 Mirjana GROSS, "Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću – O židovskom identitetu u doba modernizacije: od osnivanja zagrebačke Židovske općine 1806. do zakona o ravnopravnosti Židova u Hrvatskoj 1873.", *Zbornik radova 200. godina Židova u Zagrebu: referati i govori sa proslave 180-godišnjice Jevrejske općine Zagreb*, 6.-9.XI.1987., Jevrejska općina, Zagreb 1988., str. 27.

55 <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=368&letter=I> 16.6.2008. članak Gottharda Deutscha i Vittorea Castiglionea, "Istria".

56 DUKOVSKI, "Židovi", str. 924; ISTI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 82-83; ISTI, "Židovi u Istri...", str. 78-79.

do 1918. u Istri živi stotinjak židovskih obitelji, poglavito u većim urbanim središtima zapadne i istočne Istre, osobito u Puli, Rovinju, Poreču, Piranu, Izoli, Portorožu, Koprnu, osobito u Trstu te u Lovranu i Opatiji. U ostalim gradovima Istre obitava tek po nekoliko obitelji ili pokoji pojedinac, koji prema dostupnim podacima nisu bili članovi židovskih općina u Trstu ili Opatiji već su se uklopili u svoje društveno okruženje.⁵⁷ Kako su oni bili raspoređeni, najbolje pokazuje popis iz 1910. godine prema kojem je u Istri bilo 677 Židova.

Broj Židova po oblastima 1910. u Istri⁵⁸

Oblast	Broj Židova	Ukupan broj stanovništva	Postotak Židova
Volosko	398	37.861	1,05
Pula	208	70.948	0,29
Lošinj	31	13.098	0,24
Rovinj	20	18.775	0,11
Kopar	10	45.567	0,02
Poreč	4	17.523	0,02
Pazin	3	30.807	0,01
Buzet	1	20.371	0,00
Buje	1	22.227	0,00
Vodnjan	1	18.032	0,01

Dio njih (uglavnom njemačkih i mađarskih Židova) odlučio se iseliti u prvim godinama nakon Prvog svjetskog rata u Austriju i Mađarsku zbog talijanske okupacije Istre jer su od talijanskih vlasti bili označeni kao prototalijanski orijentirani. Među onima koji su ostali bilo je dosta trgovaca, liječnika, poduzetnika, obrtnika i dr.⁵⁹

Sve do kraja Prvog svjetskog rata najviše je Židova bilo po broju u Puli jer je u tom gradu 1856. Austrija izgradila glavni mornarički arsenal, a od 1866. godine Pula postaje i glavnom lukom austrijske carske mornarice. Nakon što je proradio arsenal i brodogradilište, razvijala se popratna industrija i radionice, koje su omogućavale nova zaposlenja pa su se među novim stanovnicima Pule našli kao doseljenici i Židovi. Židovi su u Puli u većini slučajeva podrijetlom njemački govornici. Iako su kratkotrajno imali općinu, nisu imali sinagogu, ali zbog toga što su mnogi od njih služili u mornarici, vlada i ministar podržavali su njihov odlazak u Trst na slavljenje blagdana ili bi im unutar vojnih zgrada dodijelili prostoriju za obavljanje vjerske službe.⁶⁰

⁵⁷ *Isto*, str. 79-80.

⁵⁸ KRMAC, "La presenza ebraica...", str. 102.

⁵⁹ DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 83.

⁶⁰ <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=368&letter=I> 16.6.2008. članak Gottharda Deutscha i Vittorea Castiglionea, "Istria".

ŽIDOVI U ISTRI IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA

Tijekom talijanske okupacije Istre iseljavanje se Židova nastavilo, osobito nakon što je u Italiji zavladao fašizam. Vrlo je teško govoriti o broju Židova u Istri u vremenu između dvaju svjetskih ratova. Posljednji popis stanovništva iz 1931. godine u Julijskoj krajini i Zadru popisao je 6.883 osobe židovske vjeroispovijesti. U samoj istarskoj provinciji 1931. obitavalo je svega 108 Židova (58 muškaraca i 50 žena), označenih kao ebrei italiani/Židovi Talijani, dok je Židova označenih kao stranci bilo više od polovine toga broja, čak šezdeset. Bilo ih je 168 sveukupno. Od tih 168 u Puli ih je obitavalo 70 od kojih su 37 označena kao ebrei stranieri. Većina ih nadalje živi u gradovima gdje se bave gradskim zanimanjima, obrtništvom, trgovinom, poduzetništvom ili bankarstvom. Pred izbijanje Drugog svjetskog rata pretpostavlja se da je u Istri bilo oko 130 Židova (neki autori pretpostavljaju da ih je bilo puno više, op. a.). Od hrvatskih mjesta Pula i nadalje prednjači kao grad u kojem je najviše Židova, uz Trst, Piran i Kopar. Sve do početka tridesetih godina bili su uglavnom zaposleni u gradskoj administraciji, prosvjeti i trgovačkim poduzećima. Ostale židovske obitelji bavile su se hotelijerstvom, ljekarništvom, trgovinom ili obrtom, poduzetništvom i slobodnim zanimanjima, posebice u prosvjeti i školstvu (to su obitelji: Mignier, Spano, Zara, Fruhauf, Camuffo, Utel, Michelstädter, Calmus, Artusi, Steiner, Stranzer, Brueder, Sambo, Rymar, Ottenschlager, Wassermann, Seitz, Fischer, Bucher, Stein, Ziz, Verschleisser, Clai, Hafner, Jorgo i Ecker). Drugi veći grad uz Pulu u kojem su živjele židovske obitelji bio je Rovinj. Rovinjski su Židovi bili obrtnici, trgovci, hotelijeri, sitni industrijalci i gostioničari. Nisu baš bili religiozni niti su bili članovi općine. Najpoznatije obitelji u Rovinju bile su: Kiel, Kien, Klein, Reiz, Reischner, Schoffer, Schurzel, Schmidt, Susmel i dr.⁶¹

Oni Židovi koji su nakon Prvog svjetskog rata ostali u Istri većina njih je odbacila fašizam kao neprihvatljivu ideologiju, a određeni ih se broj nalazio u fašističkom pokretu, a neki su postali čak i visoki fašistički dužnosnici. Jedan dio židovskih obitelji, osobito industrijskih magnata, financijski je pomagao fašistički pokret djelomice iz straha, a djelomice iz uvjerenja jer ih je režim svojim institucijama štitio od socijalnih nemira, štrajkova i slično. U razdoblju od 1926. do 1936. kroz istarski fašistički pokret prošlo je tek pedesetak Židova ili članova iz mješovitih obitelji. One obitelji koje nisu prihvaćale fašizam iseljavale su se ili bi na kraju konvertirale da bi preživjele i zadržale svoja radna mjesta.⁶² Simpatije prema fašizmu onog dijela Židova koji ga je podupirao postojale su sve do 1935. godine kada započinje protužidovska kampanja u Italiji, kada i rat u Etiopiji (1936.), koja je kulminirala 1937. u vrijeme Španjolskoga građanskog rata. Tada se pojačao proces njihove društvene i političke marginalizacije i pretvaranja u građane drugog reda. Ipak fašistički antisemitizam drugačiji je od nacističkog jer je selektivan i nije drastičan. Da bi izbjegli diskriminaciju, Židovi djelomice prelaze na katoličku vjeru, odnosno protestantizam, što će kasnije Talijanima predstavljati problem u određivanju tko je Židov, a tko nije. Borba protiv židovstva vrhunac je dosegla pojavom Rasnih zakona (Provvedimenti per la difesa della razza Italiana) od 1938. godine pa nadalje. Uvođenje zakonskih odredbi protiv Židova i zabrana nije se dogodilo odjednom već je bilo postupno od 1938. do 1942. te su iz njih bili izuzeti one židovske obitelji u kojima je

61 DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 84.

62 *Isto*, str. 85.; ISTI, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, C.A.S.H., Pula 1997., str. 213-231.

bilo poginulih u sva četiri rata koje je Italija vodila – libijski, svjetski, etiopski i španjolski, obitelji odlikovanih vojnika u tim ratovima, obitelji koje su upisane u fašističku stranku od 1919. do 1922. te u drugoj polovici 1924., one koje su vjenčane u drugoj religiji prije 1. listopada 1938. i obitelji riječkih legionara i dr.⁶³ Jedan od prvih dekreta protiv Židova bio je onaj koji je oduzimao državljanstvo svim Židovima koji su došli u Italiju poslije 1. siječnja 1919. godine, iz čega je proizlazilo da će im se uskratiti školovanje u svim javnim školama te otpustiti s posla i iz svih javnih i državnih službi i institucija.⁶⁴ Zatim je 1938. zabranjen rad Židovima djelatnicima i službenicima škola svih stupnjeva, u administraciji svih stupnjeva, poduzećima, institutima, zavodima, bankama, vojsci, policiji i sl. Godine 1939. broj zanimanja koja su im zabranjena je proširen, jer više nisu smjeli biti pisari, novinari, odvjetnici, veterinari, inženjeri, trgovci, ekonomisti.⁶⁵ I tako iz godine u godinu novi ograničavajući zakoni.

Ti zakoni odrazili su se i na Židove u Istri i to najviše na one u Trstu, u kojem su Židovi bili u najboljem društvenom položaju, a i ujedno tu je bilo najviše konvertita. Prve represivne mjere odrazile su se na učitelje, profesore i učenike, koje su rasni zakoni marginalizirali i stavili izvan zakona nakon rujna 1938. kada su sve osnovne i srednje škole u Istri bile dužne “Pokrajinskom školskom nadzorništvu” poslati Rasni popis (Censimento razzista) učitelja i djelatnika škole da bi se izdvojili pripadnici židovskog naroda i vjere. Nakon toga zabrane su se prenijele i na židovske institucije i karitativne zaklade (tako je u Rovinju ukinuta karitativna školska fondacija Ermano Kein Rovigno, otvorena 1924., ali joj je poslije ponovno dopušten rad, op. a.). Zbog tih zabrana siromašniji su Židovi izvan židovskih općina izgubili bilo kakvu mogućnost školovanja jer su im te fondacije plaćale školovanje i stavljeni su na samu marginu tadašnjeg istarskog društva. Izvukli su se samo oni koji su u međuvremenu konvertirali, promijenili prezime ili prepravljali svoja obiteljska stabla da bi postali arijevcima.⁶⁶

U ratnom razdoblju osobito je bio pojačan nadzor nad Židovima koji su u Istru dolazili iz Nezavisne Države Hrvatske u kojoj su se također provodili rasni zakoni. Jedini spas Židova koji bi dobili status stranaca u Italiji bilo je iseljavanje ponajviše u Palestinu, ali i u zemlje Latinske Amerike, a za one koji nisu imali taj izlaz bili su otvoreni sabirni logori za strane Židove (Ebrei stranieri) prvo u Lovranu, a poslije u Kraljevici, Bakru i Rabu (ukupno 3.366 Židova). Uz Židove iz Istre i Rijeke u logorima su se nalazili i Židovi iz Mađarske, Njemačke, Austrije, Poljske i Češke. Ti logori bili su otvoreni do 8. rujna 1943. Nakon kapitulacije Italije 1943. zatočeni Židovi oslobođeni su i veći dio se njih priključio NOP-u. Oko 200 Židova koji se nisu uključili u NOP, i tako sklonili od progona, stradalo je nakon dolaska Nijemaca u nacističkim logorima, kada je njemačkom listopadskom ofenzivom, 1943. godine, na trenutak ugušen antifašistički pokret u Istri. Stradali su tada od Nijemaca i Židovi koji su bili u fašističkoj stranci, jer njima nije bilo važno jesu li su oni fašisti ili nisu – oni su disciplinirano provodili politiku “konačnog rješenja”. Deportacije Židova iz sjeverne Italije i dijelova Istre te Slovenije započele su odmah nakon kapitulacije Italije, već u prosincu 1943. godine. Sve deportacije kretale su iz Trsta ka konačnom cilju – logoru Auschwitz. Deportacije su trajale sve do ožujka

63 ISTI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 86-88; ISTI, “Židovi u Istri...”, str. 87.

64 *Isto*, str. 86-87.

65 *Isto*, str. 88.

66 ISTI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 90-91.

1945. i u tom razdoblju deportirano je preko 500 osoba. U Istri je racija izvršena 6. kolovoza 1944. u Opatiji i Rijeci. Iz židovskih općina Trsta i Rijeke odvedeno je u tom razdoblju 878 Židova.⁶⁷

ŽIDOVU U ISTRI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Nakon Drugog svjetskog rata u Istru dolaze malobrojne židovske obitelji iz kontinentalnih krajeva Hrvatske i tadašnje Jugoslavije. Te židovske obitelji u potpunosti su se morale socijalizirati u novom istarskom okruženju tako da već u drugoj generaciji napuštaju svoje židovstvo i u potpunosti se kulturno i nacionalno asimiliraju.⁶⁸ Koliko je Židova bilo u Istri nakon Drugog svjetskog rata, teško je pratiti jer tek popisi iz 1971., 1981., i 1991. pružaju neke detaljnije podatke. Tako u općini Pazin nisu ni u jednom popisu zabilježeni. U općini Poreč godine 1971. bilo je popisano 26 Židova (najviše ih je popisano u samom Poreču – 11, op. a.), a deset godina poslije, 1981., dvojica i 1991. samo jedan, i to opet u Poreču.⁶⁹ U općini Pula godine 1971. bilo je popisano 74 Židova, od čega je njih 43 živjelo u Puli (u Vodnjanu ih je 4, u Banjolama ih je 3, a ostali su raspoređeni po jedan po ostalim mjestima pulske općine), dok su od 1981. zabilježeni samo u Puli, i to samo jedan i 1991. njih pet.⁷⁰ U općini Rovinj godine 1971. bilo ih je sedam, 1981. nijedan i 1991. dvojica.⁷¹ I zadnji popis iz 2001. u Istarskoj županiji popisao je prema vjeri 6 Židova, a prema narodnosti 17. Prema vjeri tih šest izjasnili su se u četiri mjesta, troje ih je iz Pule, i po jedan iz Umaga, Oprtlja i Vodnjana. Prema narodnosti izjasnilo ih se 17, s time da ih je 12 u Puli, dvojica u Poreču, dvojica u Umagu i jedan u Oprtlju.⁷²

ZAKLJUČAK

I što na kraju reći? Iako istarske židovske zajednice nisu nikada dosegle organizaciju, brojnost i djelovanje kao što su to židovske zajednice u ostalom dijelu Hrvatske, istarski Židovi uklopili su se u istarsko društvo i od pojave stalne prisutnosti Židova u Istri od sredine 19. stoljeća postali dio istarske povijesti, koja je nažalost prekinuta događajima u Drugome svjetskom ratu.

67 ISTI, "Židovi", str. 924; ISTI, *Rat i mir istarski – model povijesne prelomnice 1943.-1955.*, C.A.S.H., Pula 2001., str. 141-143.

68 ISTI, *Svi svjetovi istarski...*, str. 92.

69 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880.-1991., po naseljima Republike Hrvatske*, knj. 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb 1998., str. 2353-2445.

70 *Isto*, str. 2591-2633.

71 *Isto*, str. 2673-2702.

72 http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_04/H01_02_04_zup18.html 27.6.2008.

KORIŠTENO GRADIVO:

Objavljeni izvori i literatura:

- Bertoša, Miroslav, "Društvene strukture u Istri 16. – 18. stoljeća", u: Mirjana GROSS (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, Zagreb 1981., str. 127-132.
———, *Istra između zbilje i fikcije*, Zagreb 1993.
- Črnja, Zvane – Bertoša, Miroslav (ur.), *Knjiga o Istri*, grupa autora, Zagreb 1968.
- Darovec, Darko, *Pregled istarske povijesti*, Pula 1996.
- Deželić, Gjuro Stjepan, "Židovi u Hrvatskoj", *Dragoljub ili Upisnik kalendar*, za godinu 1905., tečaj XLII., Zagreb 1905., str. 1-30.
- Diamant, Julije, "Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj", *Jevrejski almanah* za 5686., 1925-1926., I. godište, Vršac 1925., str. 127-131.
- Dubin, Lois C., *The Port Jews of Habsburg Trieste*, Stanford California 1999.
- Dukovski, Darko, *Svi svjetovi istarski ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*, Pula 1997.
———, "Židovi u Istri između dva svjetska rata", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29, br. 1, Zagreb 1997., str. 77-95.
———, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula 1997.
———, *Rat i mir istarski – model povijesne prelomnice 1943.-1955.*, Pula 2001.
———, "Židovi", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005., str. 923-924.
- Frejdenberg, Maren, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb 2000.
- Goldstein, Ivo, "Židovi i križarski ratovi", *Novi Omanut*, br. 3-4., Zagreb, srpanj 1994., str. 1-2.
- Goldstein, Slavko, "Domovina, ili dijaspora?", u: Isti (ur.), *Katalog izložbe: Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb 1988., str. 9-13.
- Gross, Mirjana (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, Zagreb 1981.
———, "Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću – O židovskom identitetu u doba modernizacije: od osnivanja zagrebačke Židovske općine 1806. do zakona o ravnopravnosti Židova u Hrvatskoj 1873.", *Zbornik radova 200. godina Židova u Zagrebu: referati i govori sa proslave 180-godišnjice Jevrejske općine Zagreb*, 6. – 9. XI. 1987., Zagreb 1988., str. 37-52.
- Gross, Mirjana – Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
- Gruber, Dane, *Povijest Istre*, Zagreb 1924.
- Grünwald, Fülöp, "Mušul Fium, Jevrejini sa Rijeke", *Jevrejski almanah*, 1959.-1960., Beograd 1960., str. 54-58.
- Kečkemet, Duško, *Židovi u povijesti Splita*, Split 1971.

- Kosier, Ljubomir St., *Jevreji u trgovini Jugoslavije i Bugarske*, Zagreb – Beograd – Ljubljana 1930.
- , *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije – Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd – Zagreb 1936.
- Krmac, Dean, “La presenza ebraica in Istria”, *Studia Iustinopolitana, revija osrednje knjižnice Srečka Vilharja*, Koper, Numerus 1, Koper 2008., str. 85-109.
- Moretti, Rita, “La presenza Ebraea a Rovigno in epoca veneta”, *Atti, Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, vol. XXIII, Trieste – Rovigno 1993., str. 472. 471-481.
- Morgani, Teodoro, *Židovi Rijeke i Opatije 1441.-1945.*, Rijeka 2006.
- Muzur, Amir, “O ulozi židovskih ideja i židovskog kapitala u stvaranju Opatije”, *Ha-kol*, br. 67-68, studeni, Zagreb 2000., str. 17.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880. – 1991., po naseljima Republike Hrvatske*, knj. 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb 1998.
- Orlini, Alfonso, “Ebrei e glagolitici a Cherso”, *Atti e memorie*, vol. 16, Venezia 1968., str. 201-208.
- Peršič, Janez, “Židje v poznosrednjeveški Beneški Istri”, *Slovensko morje in zaledje*, leto VII., št. 6-7., Koper 1984., str. 39-68.
- Spinčić, Vjekoslav, *Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924.
- Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien 1859.
- Šetić, Nevio, *Istra između tradicionalnog i modernog*, Pazin 1997.
- Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Zagreb 1993.

Internetske stranice

- <http://www.istrianaet.org/istria/religion/history/hebrews-eng.htm>, 16. 6. 2008., tekst Graziella Semacchi Gliubich, “Hebrew Presence in Istria”.
- <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=368&letter=I>, 16. 6. 2008. članak Gottharda Deutscha i Vittorea Castiglionea, “Istria”.
- http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_04/H01_02_04_zup18.html, 27. 6. 2008.